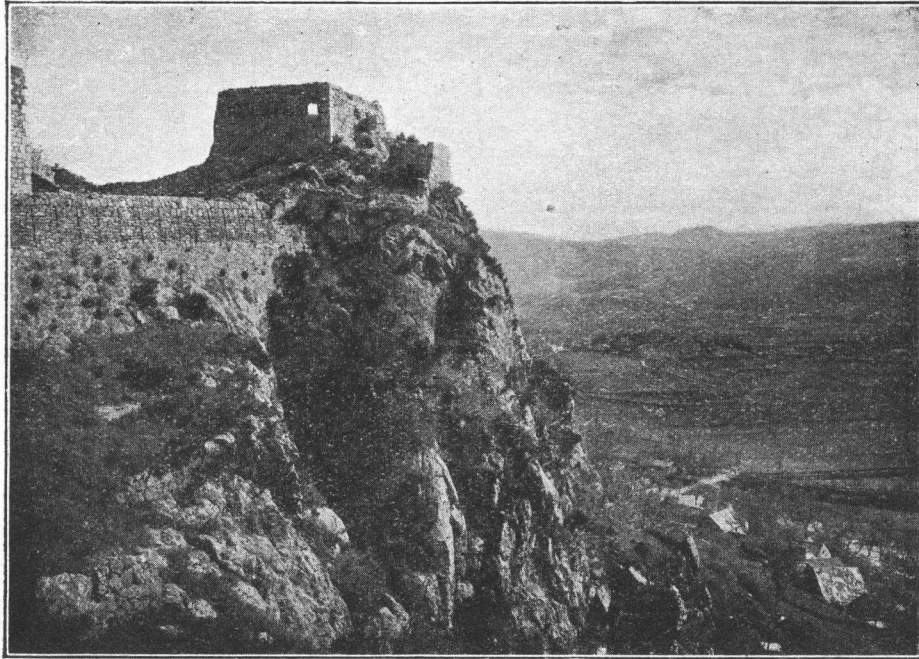

Ć. M. IVEKOVIĆ: GROBOVI OTACA

Vrijeme leti i ruši sve bez razlike. Što je slabo pada, što je jače mrvlji se, a iz tih ruševina diže se nov život. To su zakoni, kojima je sve podvrgnuto štogod postoji. Naraštaji ginu, a iz tih naraštaja nastaju novi, ali samo po tri puta u jednom stoljeću. Djed se rodi na početku, a praunuk na svršetku stoljeća. I ne samo da unuk ne razumije djeda i obratno, već i sin ne razumije više oca. Djedovi su prošlost, a pradjedovi već bajka. Kolika je razlika ne samo u načinu života, već i u shvaćanju samom između djedova i unučadi, između sama ova tri naraštaja! A koja je razlika za šest, pa onda za devet ili više naraštaja! To je povijest. Što se sada zbiva, jedva se znade, a što se već zbilježilo, to se tek nagađa, i što dalje u davninu, slabije su slike i nejasnije su sjene. A početak? Početak se svih naraštaja, pa i naroda gubi posvema u tamne davnine. Što je po-jedinac, što je narod? Rađa se, raste i ugiba. I to brže, nego li se i misli: ni jedan današnji indoevropski narod nije stariji od pedeset naraštaja, a mnogi već i izumiru. A svi se ovi narodi obično pozivaju na pisane svjedoke i na tradiciju, da su nepatvoreni, čisti, izravni srodnici s ovim ili onim narodom, sa Cimbrima i Teutonima, sa Galima i Keltima, sa Grcima i Rimljanima, pa tvrde, da bi se mogli kao potomci još ustanoviti. Ali sve je to samo priča, pusta bajka ili maštanje. Tek po koja pristrana vijest domaćega ili tuđega pisca ostala nam je; ostala nam možda i gdje gdje i po koja predaja, ali to je sve slabo svjedočanstvo. Pa ako i jest kadšto i koje svjedočanstvo opširnije, to se prečesto odaje da je samo prošireno. Zabilježeni su kraljevi, dani bitaka i rasula; ali ništa nije zabilježeno, kako se i zašto se živjelo. Tek najnovije doba uvidjelo je, da se povijest ne sastoji samo iz niza kronoloških data i imena, već da su to tek skrajnje posljedice stanovitih uzroka. Te uzroke valja istražiti i naći; to je zadaća povjesničara, a tu građu mu pruža ponajviše arheologija.

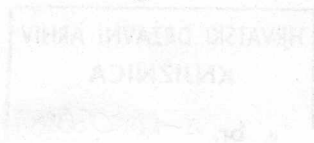
Svi učenjaci, koji se bave proučavanjem starih ili sadašnjih novih naroda, osobitu su pažnju posvetili onim ostacima, koji potječu izravno iz drevnoga doba. U očima laika to su obično vrlo neznatni objekti, krhotine, odlomci, fragmenti, ali su tim važniji, što pričaju izravno o onome, koji je tu stvar izradio, pod kojim je uslovom izradio i u koju svrhu. To je dovoljno, da se nadoveže uz druge slične fragmente, te se pomalo stvara

1. Knin. Tvrđava.

sad veći a sad manji niz originala, koji mogu dati nešto bolju sliku od nedostatnih vijesti, koje su tu i tamo zabilježene. Sve su to ostanci od trajnoga materijala, gline, kovine i kamena; od životinja su ostale kosti, a od biljki tek tragovi. Redovno je zemlja prikrila u svojoj utrobi te ostatke i spomenike. Malo je spomenika, koji se sačuvaše na površini. To su obično ostaci velikih i sjajnih građevina, koje su moćni i bogati narodi podizali. Po tim se spomenicima sudilo, a i sada se još sudi o narodima, o njihovoj slavi i moći, i o njihovoj prosvjeti. Što veći i sjajniji spomenici, to veći i moćniji narodi, a što su manji ostaci, to su dakako i manji narodi. A narodi, koji uopće ne imadu takovih spomenika, »divljači« su ili sićušni i neznatni, da nijesu ni spomena vrijedni. Spomenici su dakle mjerilo, kojim se mjere narodi i njihova prosvjeta; ta je mjera obvezatna i stalna.

Po toj smo mjeri mi Slovjeni uvršteni već odavna među najniže narode, jer velikih i vidljivih spomenika u nas skoro i nema. Kamenih ostataka poznato je do sada još veoma malo, a ono, što bi eventualno i moglo biti naše, prisvojili su sebi moćniji i napredniji narodi kao djela, tobože, svojih preda. No taj sud i ta mjera nije ni točna ni ispravna. Kako je rečeno, u zemlji može ostati samo ono, što je od trajne tvari, a od svega ostalog nalaze se tek tragovi. Nadalje je poznato, da su Slovjeni od iskona gospodarili i živjeli ponajviše u predjelima, gdje imade šuma, pa je jasno, da su se služili gotovo isključivo drvom kroz vijekove, a drvo ne ostaje. I zbog toga valja prije spomenuto mjerilo upotpuniti. Sada se polazi dalje i pazi se na one sitne ostatke drvenih građevina. Ali i to je tek u povoju. Eto, mi Slovjeni treba da se strpimo i da čekamo dan, kada će se i naša vrata osvijetliti.

2. Kapitul kraj Knina.

Ali tu nadolazi još jedna neosporna činjenica: među Slovjenima imade plemena i naroda, koji nijesu stanovali samo po šumama već i u predjelima, gdje imade i kamenja i gdje su se morali služiti tim trajnim materijalom, a taj materijal je ostao; on je tu i u današnji dan. To je dakle najjednom tvrdi orah za mnoge i mnoge učenjačke zube, a osobito za one, koji ne mogu i ne će da napuste nikako, makar i očevidno, krive zasade i principe

Tako je dakle bilo i sa onim dijelom našega naroda, koji je stanovao i koji još i sada stanuje u zapadnim predjelima na kamenom tlu od Triglava pa do Bojane, dapače dalje južno i do Ohrida. Ali to su tri plemena za koje veli uobičajena historija, da su došla početkom VII. stoljeća na jug. Za Hrvate i za Srbe piše Porfirogenet točno, za Slovence se ne zna. Biće valjada, da su i oni tada došli. To vrijedi kao utvrđeno i ustaljeno. Ali imade pisaca i starijih autora, koji spominju Slovjene u tim krajevima davno prije, pa se sada nagada i pogađa, prema tomu, kako komu pristaje.

U VII. stoljeću »došli su« dakle ovi divljaci, razorili su i opustošili sve što im je dopalo ruku, a nesretna »autohtona« i ugladena čeljad spasila se u naše tvrde primorske gradove, gdje je očuvala ne samo svoju narodnost, već i prosvjetu. Odavde su djelovali kroz vijekove na okolišnu »divljač«, dok je nisu napokon pridigli i prosvjetili. Sve dakle što imademo, to je zasluga »starosjedalaca«. Srbi uzeše od Vizantinaca, mi Hrvati od Talijana, a Slovenci od Nijemaca ne samo prosvjetu, već i način života. To nije samo vjerovanje nekolicine, ovo je »znanstveno ustaljeno«, i tu ne ima više druge. Kako se sve zasade i sve što postoji ako i ne gine odmah, a ono se barem mijenja, tako je dakle i ovdje. Zub vremena pomalo ali postojano drobi i mrvljuje ovakove okrutne zasade:

Vrijeme kule niz Kotare gradi,
Vrijeme gradi, vrijeme razgrađuje!

3. Ulomak napisa nekoga hrvatskoga kneza, isklesan nešto prije 970. U Hrvatskom muzeju u Kninu.

4. Ulomak napisa s imenom velikoga kneza, Držislava (prije 970.) U Hrvatskom muzeju u Kninu.

5 a. Klasična glava iz Čitluka.

I baš u tim »ravnim Kotarima« pukla je prva karika lanca ovih zakona, te se ruši i drobi ono u tim zakonima, što su povjesničari označili nepromjenljivim za sve vijekove. I baš prvi udarac pade tamo, gdje se u tim ravnim kotarima pod zemljom kamen krije, gdje su one kamene starine, koje tamo čekaju od vremena tako zvane seobe naroda. Te su starine ponukale rodoljube, da se okupe oko jednog žarišta, oko »Hrvatskoga starinarskog društva u Kninu«.

Ovo valja sada da se malo i opširnije objasni.

Ako igdje, a to je baš ovdje kriva prevelika skromnost da se danas o tom društvu veoma malo ili ništa ne zna. Malo je kome poznato, što je to društvo i s kakovim uspjehom radilo i sa kakovim se poteškoćama moralo od svog opstanka boriti; dalje, što to društvo a i njegov rad znači i vrijedi, a osobito za poznavanje prilika ranoga srednjega vijeka, za poznavanje doba, u kojem se mi oficijelno priznati javljamo u historiji. A ne manje vrijedi taj rad i za povijest evropsku onoga doba uopće.

Poznato je, da grad Knin slovi od najstarijih vremena kao ključ sjevernoj Dalmaciji. Za hrvatske narodne dinastije bio je to kraljevski grad i kao takav postao je Knin središtem tadašnje sveukupne Hrvatske. A da postane i zbilja središtem države, ustrojiše hrvatski vladari i posebnu hrvatsku biskupiju sa sjedištem u Kninu, kako se to vidi iz zapisa pokrajinskoga crkvenog sabora u Splitu godine 1045: »Voluerunt etiam Chroatorum reges quasi specialem habere pontificem... posueruntque sedem eius in campo in ecclesia Sanctae Mariae Virginis iuxta castrum Tiniense«. (Ovaj Buličev citat nije cio i netočan je!)

5b. Klasična glava iz Čitluka. Profil.

Ovomu nadodaje arcidjakon splitski Toma doslovce: »Hic multas obtinuit parochias, habuitque praedia, et possessiones per totum paese regnum Chroataiae quia regalis erat episcopus et regis curiam sequebatur eratque (unus) ex principibus aulae et sua jurisdictio usque ad Dravum fluvium extendebatur«.

Sa narodnom dinastijom spade i Knin na niske grane, ali ostade biskupsko sijelo, dok ga nijesu Turci zauzeli i popalili g. 1522. I tako ode Knin i njegova okolica potpuno u zaborav, dok nije o. Zlatović prvi g. 1883. u »Vijesniku Hrv. arheol. društva« upozorio na crkve Sv. Bartola na Kapitululu i Sv. Marije kod Knina, jer da je baš pred glavnim oltarom jedne od ovih crkava zakopan kralj Zvonimir. Kronista Tomašić piše, da je taj grob u crkvi Sv. Bartola, kako je to čuo od naroda.

Kada g. 1886. započese radnje oko izgradnje željeznice Drniš-Knin, dadoše franjevci kao vlasnici Kapitula uz pogodne uvjete potrebno zemljište za prugu, ali uz uslov, da sve tamo nađene starine ostanu vlasništvo samostana, a tamo da se imadu i pohraniti. Tadanji župnik kninski bijaše o. fra Lujgi Marun, koji je već u siječnju iste godine popravljajući katoličko grobište i grobnu kapelu u Biskupiji, po prilici 7 km istočno od Knina, našao množinu fragmenata sa sredovječnim napisima i uresima. Na »Kapitolu« (sl. 2.) kopalo se ljeti 1886., te se za malo dana našlo veoma mnogo spomenika, osobito fragmenata, između ostalih opis s imenom Držislava i neznanog »Dux Hroatorum«. (Slike 3. i 4.).

Ova otkrića iznenade svijet, jer se ev na dva mjesta samo, i to baš u blizini Knina, našlo spomenika tako zva-

6. Piramatovci. Ruševine stare bazilike.

nog langobardsko-bizantinskog sloga skoro toliko, koliko bijaše takovih spomenika u opće do onda poznato.

Spomenici iz doba od VI. pa do IX. stoljeća uopće su rijetki, a najrjeđi su građevni. Ono, što ih imade, poznato nam je iz Friula, iz Milana, te iz Ravene, dok ih je manje poznato bilo iz Rima i ostalih gradova Italije. Posvuda, pa i u Francuskoj i u Njemačkoj, gradilo se onda gotovo sve od drva, a manje iz kamena, ali svi ovi građevni predmeti, kao što i oni iz Španije i Irske, nose sasvim drugi značaj.

Ako je dakle u neposrednoj blizini Knina nađeno toliko tih ostataka baš iz onog ranijeg doba, koliko toga moramo očekivati tek u bližoj i daljnjoj okolini! Pa onda, po Bukovici, Kotarima, ili po Primoreju, kada se znade, da su gradovi Nin, Biograd i Šibenik bili još uvijek kao kraljevski gradovi, a da su na Bihaću, Vrani i drugdje bili kraljevski posjedi. Pa da se svi ovakovi spomenici potraže, sakupe prouče, bude u Kninu ustrojen najprije odbor, koji je imao zadaću budno nadzirati rad kod gradnje željeznice u okolini kninskoj, te prikupiti sve te i takove spomenike. Iz ovoga odbora ustroji se odmah i društvo i to pod imenom »Kninsko stari-narsko društvo«. Njegova su pravila bila odobrena namjesničkom odlukom od 18. siječnja 1887., a prva društvena skupština održala se u općinskoj dvorani u Kninu dne 3. srpnja 1887. Predsjednik privremenog odbora bijaše fra. L. Marun i prva ga glavna skupština izabere svojim predsjednikom, te je kao takav neprekidno biran sve do zadnje skupštine. Promicateljni odbor pozvao je narod proglasom 20. siječnja 1887. da podupre to novo osnovano društvo, jer će u svrhu pomnog istraživanja tih spomenika trebati istraživati i iskopati: »Netom se sakupi prilična svotica, počet će se sistematično kopati na Kapitolu i Biskupiji pod vrhovnim nadziranjem

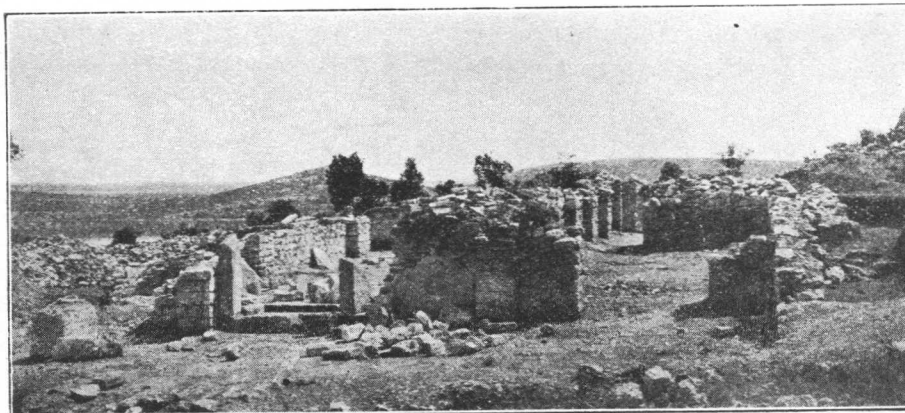

7. Svevid. Glava. Iz »Suvida« brdašca kod Bribira.

konzervatora«. — »Sakupi li se dosta novaca, kako se je nadati i od kako se prekopaju starine u Biskupiji i Kapitolu, nastavit će se na drugih položajih pokrajina, gdje je temeljito osnovana nada, da će se mnogo što važnije naći«.

Na osobitu važnost tih spomenika upozorio je i Don Frane Bulić na sjednici glavne skupštine rekavši: »Arheologija do nazad malo godina bavila se ponajviše proučavanjem starina dvajuh klasičnih naroda, grčkoga i latinskoga«. Dalje je nastavio: »Nego uz ova dva moguća činbenika za evropsku kulturu, uz ova dva naroda grčki i latinski, baš tada kada jedan i drugi bijahu politično izumrli, a živili samo u neumrlim proizvodim svoga genija, baš tada božja Providnost bijaše opredijelila mjesto trećemu važnomu činbeniku, naime slavenskome, predvodjenu dvama apostolima Ćirilu i Metodu, prvim i najvećim dobrotvorima Slavena«. — »Ne ćemo se mi, istina, kao niti ikakov živući narod takmiti sa starim Grcima i Rimljanima u znanosti i umjetnosti, niti u spomenicima preostalim njihova genija i njihove slave. No pokazat ćemo svojim dušmanim i inim narodim, da su i naši predji znali cijeliti i njegovati umjetnost, te ćemo raspršiti kojekakve sumnje u ovom obziru«. — Time bijaše udarena temeljna smjernica budućem društvenom radu, koja je ostala i do dana današnjeg.

Na drugoj glavnoj skupštini 30. rujna 1888. izvješćuje tajnik-blagajnik: »Eda se vanjski članovi, a i štovano općinstvo uvjeri o napretku društva, kao takodjer da se pomogne znanosti, uprava društva dala je narisati sve dosad iskopane starine i uz popratni predgovor veleučenog ravnatelja

8. Bilice. Basilica trichora.

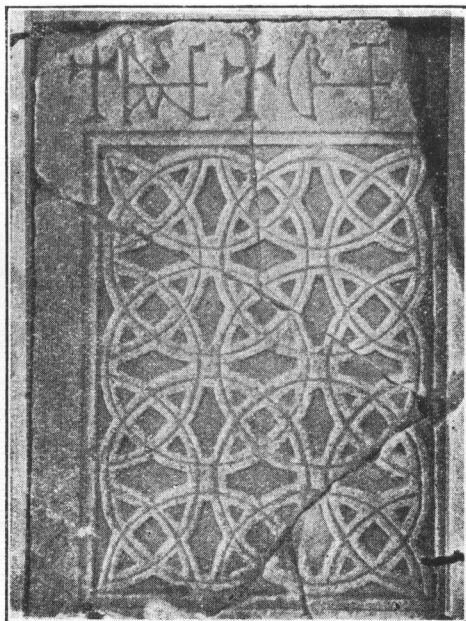
Bulića naumila ih objelodaniti. To je u početku ponešto zapinjalo s nepredvidjenih zapreka, ali je sad uređeno i pravedna nada je, da će prvi svezak naših iskopina skorim svijetlo ugledati. Naša Jugoslavenska Akademija u Zagrebu će te naše ilustrirane iskopine veledušno o svom trošku da tiska...«

I zbilja izade koncem godine 1888. prvi svezak »Hrvatski spomenici u Kninskoj okolici uz ostale savremene dalmatinske iz doba narodne hrvatske dinastije«.

U ovoj knjizi opširno je ocrtao Don Frane Bulić ne samo vrijednost kninskih spomenika, već i veliku važnost njihovu, te je ujedno obratio pažnju na spomenike slične ovim, a do onda poznatim ne samo u Dalmaciji već i izvan nje.

Za vrijednost tih našašća dovoljno je ovdje doslovce prenijeti nekoje stavke iz toga djela, da se vidi, kolika se važnost davala već otrog 35 godina takovim spomenicima.

(Str. 32.) »Izpoviediti nam je takodjer, da je to doba za znanost i umjetnost — (... za vjekova, u koje spadaju kninski ulomci...«) — donekle novo polje i da niesmo imali pri ruci ni svih izvora, inače prijetkih, koji su nužni za proučavanje ovakovih pitanja, a ne mogli ove izvore nabaviti niti u knjižnicama u Beču, niti onim u Rimu; pitanja, koja većinom ne mogu biti rješena po kakovim općenitim pravilim, nego više po posebnim i pomjestnim podatcima. A tih podataka ne mogu nam pružiti nego sami domaći izvori, koje još zemlje krije!« — (Str. 33.) »Nu ta pitanja ne zasiecaju samo u hrvatsku umjetnost i kulturu; ona zasiecaju još i ter kako u općenitu umjetnost i uljudbu, premda se na to ni ne pomišlja na prvi pogled neznatnih ulomaka, koje su ta pitanja živo potakla. Deveti i deseti vjek i po inim europejskim zemljama, s tih gledišta još niesu dovoljno proučeni, jer znanost nije još dobila dosta gradiva iz te dobe; dobe, koja po sebi ne bijaše plodna umjetnim proizvodima. Za rješenje tih pitanja ne samo da vapije svaki Hrvat, jer je to velevažno po prošlost njegove narodnosti; nego i svaki ljubitelj ljudskoga roda, jer to rješjenje ima zadaću, da barem djelomice ispuni prazninu, koju još općenita znanost osjeća. — Rješjenja na ta pitanja i to izvjesna

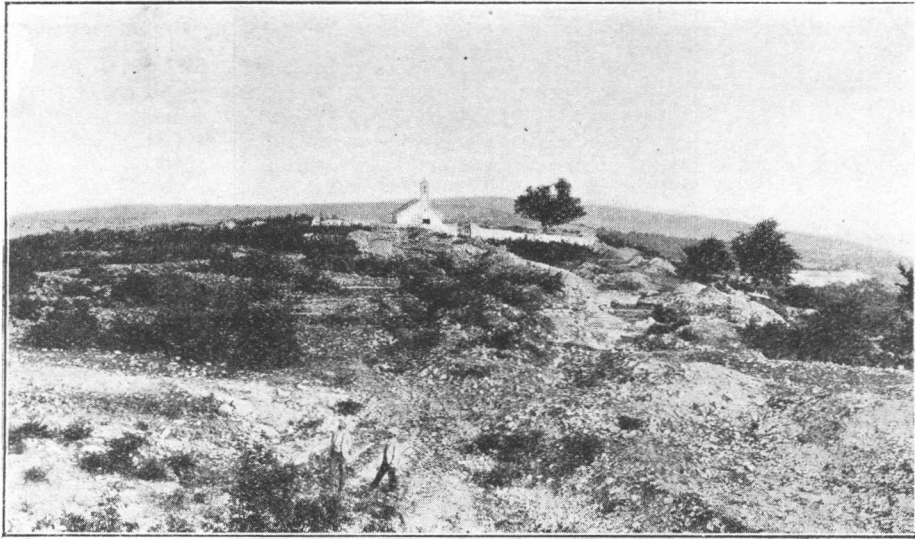

9. Plutej iz ruševina basilike u Bilicama.

i dovoljna rješenja, naše je mnenje, nitko nam ne može pružiti, nego samo otkrića, kojim dojakošnja nisu ino no sretan doista, ali tek slučajni prvi početak. Nužda je, dakle i to prieka nužda, da se zadovolji zahtjevima ne samo znanosti specijalne naše narodnosti nego i zahtjevima općenite znanosti, da se povedu sustavna istraživanja, nastavak načelih slučajnih otkrića... Tu radosnu ali doista i tešku brigu stavilo je sebi na glavu novoustrojeno Kninsko starinarsko društvo».

— »Da što prije ostvari, pozvalo je to društvo rodoljube, da svaki prinese po svoje zrnice na sveti žrtvenik narodne nam poviesti. — I bilo prilično odziva na taj poziv. — Dojakošnji prinesci prema gospodarstvenim prilikama naroda našeg ipak nješto, nisu dostatni za glavnicu, koja bi zajamčila poduzeće sustavnih iskapanja. Još novčanih sredstava, koja da nam osiguraju povoljan uspjeh nuždskih radnja, nadamo se, da će brzo nadoći požrtvovnošću onoga naroda, koji dičeć se svojom prošlošću, svojim žuljima iznaša na vidjelo sebi, a svekolikom učenom svijetu na ogled; a najskoli brigom i nastojanjem onih njegovatelja naših starožitnosti, što no za kratkoga razdoblja našega preporoda, preporodiše i pomnožaše našu povjesnu književnost i izvore joj«. — »Klanac jadicovac, i to najteži, svladan je, jer je eto već sretno, i ako slučajno, započelo. A sad, do koga je, nek nastavi: »Quod bonum faustum felix fortunatumque sit«.

Ali, žalibože ti pozivi nijesu polučili željeni uspjeh. Prve godine bijaše u svemu 50 članova, to 7, utemeljitelja sa doprinosom od 30 forinti, te članova I. reda sa godišnjim doprinosom od 8 for. i 8 članova II. reda sa prinosom od mjesečnih 70 novčića. U trećoj godini bilo već 86, u šestoj 191, dok u devetoj bijaše ih 841 član, koji je broj bio ujedno i najveći, te je od tada počeo lagano ali neprestano padati. Prema tome raspoloživa

10. Podgrađe (Asseria) kraj Benkovca. Panorama. Crkva Sv. Duha.

sredstva bijahu veoma čedna, najviše se radilo uz javne pripomoći n. pr. Odbora kr. Dalmacije i Hrvatskog sabora u Zagrebu sa popreko po 1000 K godišnje, I. hrv. štedionice, poglavarstva grada Zagreba, te u više navrata i potpore od ministarstva prosvjete u Beču. U najboljem slučaju i u najboljim godinama imalo je društvo oko 7000 K, ali nikada 8000 K godišnje na raspolaganje, te se čovjek mora upravo čuditi, kako se moglo kraj troškova za iskopine još nabavljati i zemljišta. — Jer, nešto sujevjerje, a nešto opet fanatizam, priječio je prvih godina uvelike ne samo iskapanja već i istraživanja. Tako je društvo bilo primorano, da nabavi zemljišta, gdje je htjelo kopati. Tako je to društvo mnogo zemljišta nabavilo, i to ne samo u okolici kninskoj, već i u Šupljaji (Burnumu), te na Bribiru. Izim toga kupilo je društvo kuću, u kojoj je smješten muzej u Kninu, sagradilo radi iskopina veliku kuću za stanovanje i za muzej na Bribiru, kuću u Šupljaji, a povrh svega toga kupilo je i isplatilo kupovninu za čitavu kninsku tvrđavu. Ova zemljišta, kuće, a osobito kninska tvrđava reprezentiraju sami jednu veoma lijepu glavnice, koja bi se mogla danas sasvim drugačije uložiti.

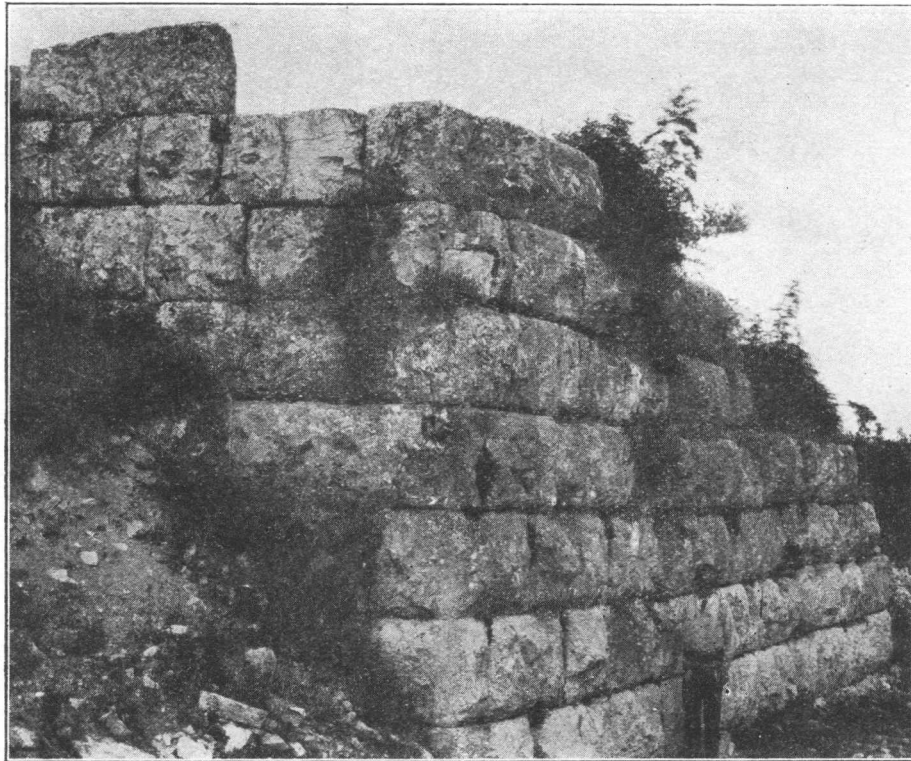
Ova materijalna strana, kako se razabire iz ovog kratkog opisa, nije bogzna od kakove osobite važnosti za društvene ciljeve, ali društvo je bilo na to prisiljeno. Prvi su otkriveni spomenici iz Kapitula i Knina bili spremljeni u samostanu, a kada se vremenom umnožiše, moradoše seliti iz samostana, čim se je za ove spomenike sagradila posebna kuća na trošak franjevac. Tako bi otvoren »Prvi muzej Hrvatskih spomenika« dneva 24. kolovoza 1893. Ali naskoro postade i to premalen prostor za spomenike, te se valjalo misliti za drugo mjesto, jer su započele smutnje i pravde, pa je tako kupljena susjedna kuća još iste godine 1893., a kasnije se tamo preselio čitavi muzej.

Društvo je napredovalo, uspjesi njegova rada bijahu vanredni, pa se promišljalo i na dalje.

11. Podgrade. Zidina.

Kada se pružila prigoda, kupila se od erara 11. studenoga 1898. za 4000 for. čitava kninska tvrđava, (vidi naslovnu vinjetu) te da se spremi gore ne samo muzej, već da bude i naučnjacima, koji se budu bavili našim spomenicima, spremljen udoban stan. Društvo je uspostavilo mletačku crkvicu u tvrđi, te ju prekrstilo na slavu slovjenjskih apostola u crkvu sv. Ćirila i Metoda; popravilo mnogo zgrada, a među njima i jednu veliku prostoriju, gdje je bio smješten lapidarij kamenih spomenika klasične rimske provenijencije.

12. Podgrađe. Zidina kod ulaza.

Sve te zgrade užasno su stradale za talijanske okupacije, jer nije pošteđena niti jedna zgrada, te se očito vidi, da su talijanski vojnici poništavali onako iz šale. Šteta je još za talijanske okupacije procijenjena preko 2,000.000 K te se o ovoj odšteti sada i radi. Za vrijeme prevrata uništena je kuća u Šupljaji, a veoma oštećena je kuća na Bribiru, te bi sada bila velika svota potrebna da se to sve popravi.

Što se tiče nauke, uspjeh je društvenoga rada bio vanredan. Prve je godine radilo društvo isključivo na Kapitolu kraj Knina i na Biskupiji u Kninskom polju, a rezultat je bio veoma povoljan. Iskopine od g. 1887. objavljene su u gore navedenoj publikaciji Jugoslavenske Akademije, no drugi svezak nije ni do sada objelodanjen. Izvješća o radu Kninskog starinarskog društva objelodanjivana su svaka 3 mjeseca u »Vjesniku Hrv. arheološkog društva« u Zagrebu. Na Kapitolu se dokrajčilo kopanjem, ali ovdje se nije postiglo očekivane rezultate. Dapače, nije se moglo ni definitivno riješiti pitanje, gdje da je bila stolna crkva Sv. Marije, da li na Kapitolu ili na Biskupiji. Iskopine na Biskupiji, koje su trajale više godina, nijesu još ni sada definitivno dovršene, jer tragovi one crkve, koju opisuje o. Vinjalić sredinom XVIII. stoljeća: »La Chiesa era rotonda dedicata a Sta. Maria vergine é madre« i koju on naziva stolnom i biskupskom (a po tome da je dobilo i selo ime Biskupija), nalaze se pod pravoslavnom župnom crkvom Sv. Trojice. Kako ovdje, tako bijaše svagdje;

13. Trajanova vrata u Podgradu sa spomenicima, koji su odande nestali.

pravoslavni seljaci ne dadoše, da se prekapaju grobovi, te je toga radi došlo često i do ozbiljnih neprilika. K tome dođoše još i političke razmirice, te se tako faktično onemogućio sustavni i temeljiti rad oko istraživanja i iskapanja. Ta 7. lipnja 1895. malo da ne zaglavi predsjednik o. L. Marun na Vrelu Cetine od uzbunjenih seljaka, kada je pošao da pretraži i ispita ruševine stare crkve Sv. Spasa. Ne samo u Kninu i okolici, već dapače po čitavoj Zagori bijahu iste neprilike zbog kojih je društveni rad zapinjao.

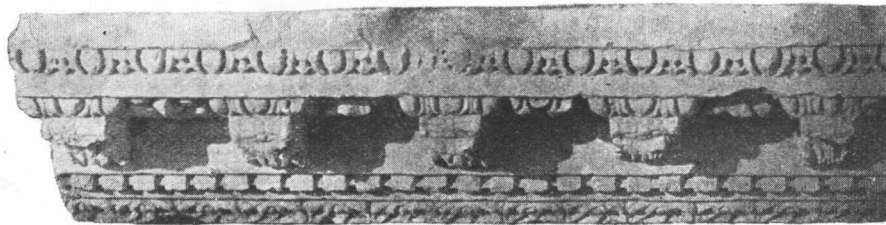
Usprkos svim ovim neprilikama društvo je uprlo sve svoje sile da dokuči postavljeni cilj, te je svagdje, gdje se je samo moglo, tragalo i iskapalo. Na taj je način društvo prikupilo vanredno mnogo i lijepih spomenika i kamenih i metalnih i glinenih, koji još čekaju svoje objelodanjenje. Mnogi su od tih spomenuti u »Starohrvatskoj Prosvjeti« ali do

14. Fragment starokršćanskog vijenca iz Podgrada.

stručne publikacije nije moglo doći, jer se iskapanja nijesu nigdje konačno dovršila.

Prvih se godina društvo bavilo samo okolicom Knina i provelo pokusna iskapanja u Petrovom polju na Ceceli, u Koljanima, kod Vrela Cetine, na Bribiru, u Ždrapnju, Šupljaji i na mnogim drugim mjestima, ali svagdje, kako rečeno, samo za pokus. Ti pokusi i te radnje bijahu objelodanjene u »Viestniku Hrvatskog arheološkog društva« u godinama 1890., 1891. i 1892., a kada je prestao taj list izlaziti god. 1892., objelodanjeno je u pojedinim izvještajima, dok nije god. 1895. pod uredništvom F. Radića počelo izlaziti glasilo samoga društva »Starohrvatska Prosvjeta« od kojega je nakon manjih i većih razmaka izašla zadnja sveska godine 1904. I u ovom glasilu bijahu redom objelodanjivani nalazi i iskopine, kao što i pojedine građine i građevni spomenici. Tu su opisi gradova Nečvena, Ključića, Glavaša i Bogočina, zatim studija od P. Kaera »O stećcima«, opisi i nacrti raznih sredovječnih crkava (osobito sa Korčule, Visa i Stona), sa vrela Cetine, te samostana Čokovca (Kod Tkona); studija Fra. Zlatovića: »Topografske crte o starim hrvatskim županijama«; tu su objavljeni bosanski i drugi sredovječni natpisi itd. itd. Iz ovoga, što se doslije napomenulo, vidi se jasno, da se iz početka naišlo na razmjerno mnogo spomenika, koji su više ili manje bili zagonetni. Skoro se uvijek naišlo na nešto novo, svaka je iskopina tako reći imala svoju vlastitu značajku. Naravno, da je došlo i do razlika u mnijenju i shvaćanju, a te su se protimbe sve više zaoštravale, dok nije kod otvorenja prvog muzeja hrvatskih starina (još godine 1893., dakle prije »Starohrvatske Prosvjete«) došlo do preloma. Iz Kninskog starinarskog društva izadoše članovi sa Primorja a na čelu im Don F. Bulić, koji osnovaše novo starinsko društvo »Bihać« u Splitu, a to je društvo imalo već dne 14. svibnja 1894. svoju prvu glavnu skupštinu. Time je Kninsko starinarsko društvo dašto mnogo štetovalo. Tako se radna sila pocijepala, a nama je tim raskolom slabo bilo pomoženo.

15. Glavni vijenac iz Podgrada.

I druge su neprilike snašle društvo. Počelo se sa svih strana napadati i javno i potajice. Neprijateljima društva dobro dođoše političke borbe, te su pravoslavni, koji su baš u okolici Knina u velikoj većini, digli se na šovenski način tjesnogrudnih separatista listom protiv društva i njegovog rada. To bijaše tim laglje, što je predsjednik bio fratar, te već kao takav »nije smio« da pristupi u pravoslavna groblja. Počelo se uz to i društvenom radu izrugivati, a na taj se način potpuno omalovažavao ne samo rad već i spomenici sami. Političkoj je to vlasti veoma dobro dolazilo. I ona je počela sprečavati rad gdje je samo mogla. U Beču naime nijesu htjeli ni čuti o kakovim spomenicima iz doba narodne dinastije. Sve je to za njih bilo sumnjivo i osobito zbog toga, što je sve to imalo navodno nekakvu panslavističku pozadinu! Naravno, da su i »učenjaci« dali svoj »placet« ovakovu postupku, te je društvo ostalo tako ne samo potpuno osamljeno, već je dapače svagdje kamogod se obraćalo, naišlo na protivnike.

Svagdje, gdje se god počelo tragati za našim starinama, svagdje se nadoše i ostanci starijih kultura, a osobito rimskih. No to opet spadaše pod vlast konservatorâ u Splitu i Zadru. Ovi konservatori pak u interesu stvari ne dadoše, da se dira u ono, što je starije od srednjega vijeka, dakle u ostatke klasične starine. Ali na mnogim se mjestima našlo ne samo sredovječno na antiknom, već i antikno na starijem kulturnom tlu.

Da se svim neprilikama po mogućnosti izbjegne, promijenilo je društvo zaključkom VI. glavne skupštine, svoje ime, te se prozvalo: »Hrvatsko starinarsko društvo u Kninu«. To je već nešto »bolje« zvučilo, jer je ime samo označivalo djelokrug. Možda je baš lih radi ove promjene dobilo društvo potporu i od bečkog ministarstva prosvjete! Ali i to nije mnogo pomoglo, dapače se je sav okoliš Knina digao protiv toga, jer Knin, okolica i čitava sjeverna Dalmacija naseljene su srpskim življem.

Ali društvo nije klonulo. Sve ove protivštine očeličiše još više malenu onu četvu, koja se okupljala oko časnoga predsjednika, te je napokon odlučilo, da dođe u što jaču vezu s bečkim Arheološkim Institutom i to, jer su, kako je rečeno, svagdje na našim starinama bile pomiješane i rimske. Društvo će odslije početi iskapanja i istraživanja, pa ako se namjeri na vrijedne rimske spomenike, to će Arheološki Institut dati dalje iskapati i istraživati. Tako otkriveni rimski spomenici smjestiće se u muzejima primorskih gradova Zadra i Splita, a sredovječno ostaće na mjestu ili će poći u Knin.

Tako se napokon tom diobom rada polučiše vanredni rezultati, koje ćemo u kratko pregledati.

16. Trajanova glava sa njegova slavluka u Podgrađu.

Istraživanje starina bilo je među franjevcima, koji imadahu svoje škole u Sinju, od davnine obljubljeno a osobito onda, kada je o. I. Tonković počeo iskapanjem rimskoga *Aequum* (Čitluk kraj Sinja), gdje je nađena glava vanredne klasične ljepote (slika 5. a i b). I otac L. Marun učenik je nadbiskupa Milinovića, te je od njega i dobio vanredno razumijevanje za starine uopće, a za naše napose.

Nakon iskapanja na Kapitulu, u Biskupiji i na Vrelu Cetine, već su godine 1889. započela istraživanja naokolo Bribira, a osobito na zapadu starodrevnog Skradina, otkako se pokazali ostaci, slični onima sa Kapitula i Biskupije. To se pokazalo i na crkvi Sv. Bartola, župnoj crkvi u *Piramatovcima* (slika 6.) i to u odlomku, koji se zove *Ždrapanj*, a leži ispod bribirske gradine. Tamo ne nadoše samo ostanke sredovječnih starina, te staro-kršćanskih i klasično rimskih spomenika, već i pred-rimskih. Iz te epohe potječe kip sa četiri glave, koji je nađen u blizini brežuljka, koji se i danas još zove *Suid* (sl. 7.) Između crkve Sv. Bartola i između toga brežuljka nalazi se izvor, koji je davao rimskoj naseobini na Prokljanu vodu. Kada se znade, da je baš Skradin, koji leži samo desetak kilometara na istok tog položaja, bio u prvo rimsko doba sjelo konventa, koji je zastupao četrdeset gradova u Liburniji, tada čovjek može zamisliti važnost takovih otkrića, ali ujedno i potrebu takova otkrića ne iznositi prerano na javu.

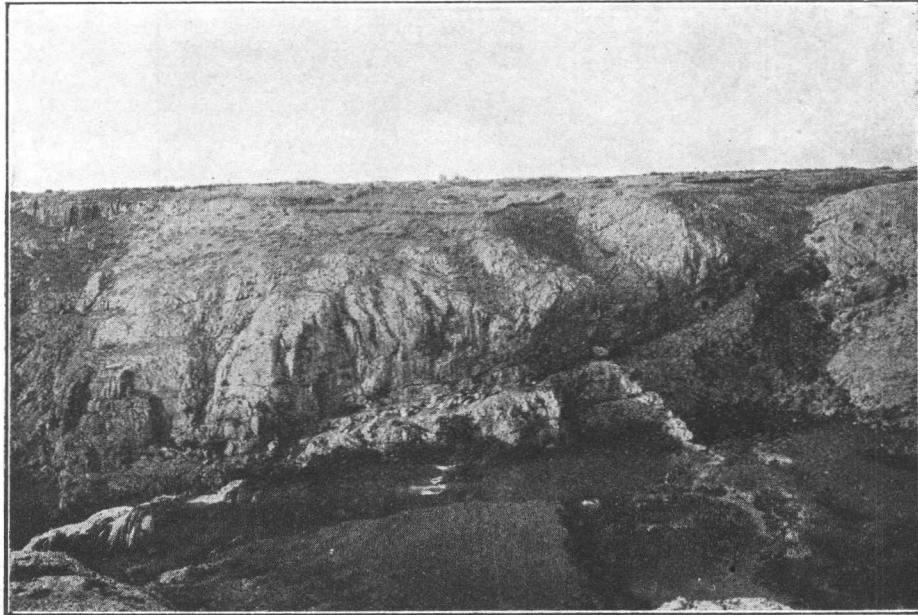
Odlučeno je držati se predbježno točno onoga, kako je prije svjetovano u društvenim vijećanjima. Ali i pokojni Dr. Franjo Rački dao je upute u svom pismu od 1. studena 1893. Taj je savjet uzelo društvo kao oporučnu estavku velikog pokojnika. Ovaj savjet glasi doslovce: »Mislim,

17. Rimski lukovi u Šupljaji (Burnum).

da se sada imade nastojati čim više gradje pribaviti. Stoga imalo bi Kninsko društvo samo kopati, a književnici neka iskopine objašnjaju. Sastavnu izradbu valja odgoditi, dok se građa za nju sakupi«. Tako se odustalo ne samo od kojekakovih pustolovnih hipoteza, već i od samih publikacija, te je jedina briga bila sakupljati i sačuvati. Što se je o onim iskopinama i spomenicima objelodanilo, to je sve više informativno, kao na pr. publikacija Dr. K. Patscha u »Glasniku zem. muzeja« u Sarajevu: »Rimski kameniti spomenici Kninskog muzeja«; F. Radića: »Izvjješće o radu Hrv. starinarskog društva u Kninu« (Zagreb 1899.); H. Liebla i Wilberga »Ausgrabungen in Asseria« (1908.) i ono god. 1913. o iskopinama u Burnumu. Stoga moramo ovdje barem u glavnim crtama ocrtati uspjehe pojedinih iskopina, da se vidi, kako i na koji se način odužilo društvo narodu.

U župi se Piramatovcima počelo već god. 1889. sa istraživanjem i iskapanjem, koje je radi nestašice novaca veoma lagano napredovalo, tako da i god. 1913. ne bijaše još potpuno provedeno. Na slici 6. vide se ruševine staro-kršćanske bazilike, koja je bila u drugim vremenima pregrađivana, dok je mijesu Turci u XVI. stoljeću sasvim razrušili. Tu se našlo sila materijala i fragmenata skulpture i arhitekture sa napisima i bez njih. Na slici se vide veliki kameni sarkofazi, koji su bili začudo sasvim ukopani, te su ležali ispod pločnika crkve. Duž čitavog obronka na kojem leži župa Piramatovci od kraja na kraj, sve je puno rimskih i sredovječnih spomenika i ruševina. I gdje se god zakopa, dolaze na vidjelo ostaci mozaika, zgrada itd. Kao danas, tako je moralo biti i u staro doba; selo, mjesto ili naseobina nizala se duž glavne ceste, koja je vodila sa zapada u Skradin. Skrajnja je istočna točka baš ta starokršćanska bazilika, od koje su na humku prema istoku kakovih 50 koraka dalje, sagradili župljani novu crkvu Sv. Bartola. U nju su uzidali veoma mnogo spomenika kao građevni materijal. Na zapadnoj skrajnjoj točki, kod župničke kuće, otkrivena je velika građevina sa krasnim mozaicima, a po srijedi jedne terme sa izvrsno sačuvanim grijalištem (hipokaustom) kacama itd. Sve

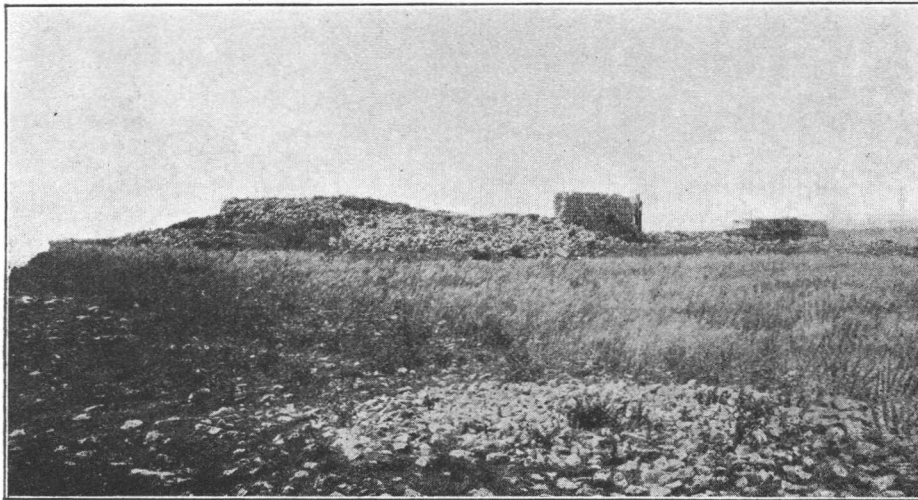

18. Šupljaja (Burnum) na Krki.

ovo je točno fotografirano, snimljeno i narisano, te treba samo još nekoliko radnih dana, da se prikupi još ostali materijal i preda javnosti. Kako su važni ti spomenici ne samo za naše sredovječno već i za klasično rimsko doba pokazuje jedan odlomak napisa sa imenom »Varvaria«.

Potpuno izvedena iskapanja provedena su na mjestu »Bilice« (slika 8.) zvanom, na jednom malom poluotočiću Prokljanskog jezera, što ga pravi Krka ispod Skradina, a leži nasuprot malom otočiću Stipancu, na kojemu se vide silni tragovi rimskih zgrada. Ovdje je morao biti nekoć veliki manastir sa vrlo originalnom crkvom, ali mu je ime sasvim iščezlo. Manastirske ruševine nijesu tako zanimljive, kao što su zanimljive ruševine crkve. Ona pokazuje potpuno iskopanu crkvu god. 1905. a tu se vidi osobito važan i značajan crkveni tip, naime jednobrodna crkva sa tri polukružne udubine (apside) kod svetišta; potpuni primjer tako zvane »cellae trichorae«. Još jedan takav primjer imademo u sredovječnoj crkvi u Pridragi, koja je u osnovi jednaka crkvi u Bilicama. Crkva u Bilicama mora da potječe iz VII. stoljeća, ako ne i ranije, kako nam to pokazuje odlomak pluteja sa monogramima, koji doslije još nijesu pročitani (slika 9.).

Tekom vremena i zbog navedenih uspjeha sve se više i više zaključivalo, da se naše starine nigdje ne pojavljuju same, već da su one gotovo svagdje samo dokumenti najtijesnije povezani sa spomenicima ranijih kulturnih epoha, a tako, da čine ujedno i neprekidni lanac od predhistorijskoga doba do danas. Samostalno istraživanje otežavala je znatno uredba austrijskih konzervatora, no ipak je Beč poslije g. 1893. podavao i kninskom društvu obilatije pripomoći, dakako uz stanovite uvjete. Nisu to bili na oko teški, a opet su bili ubitačni za rad društva oko traženja

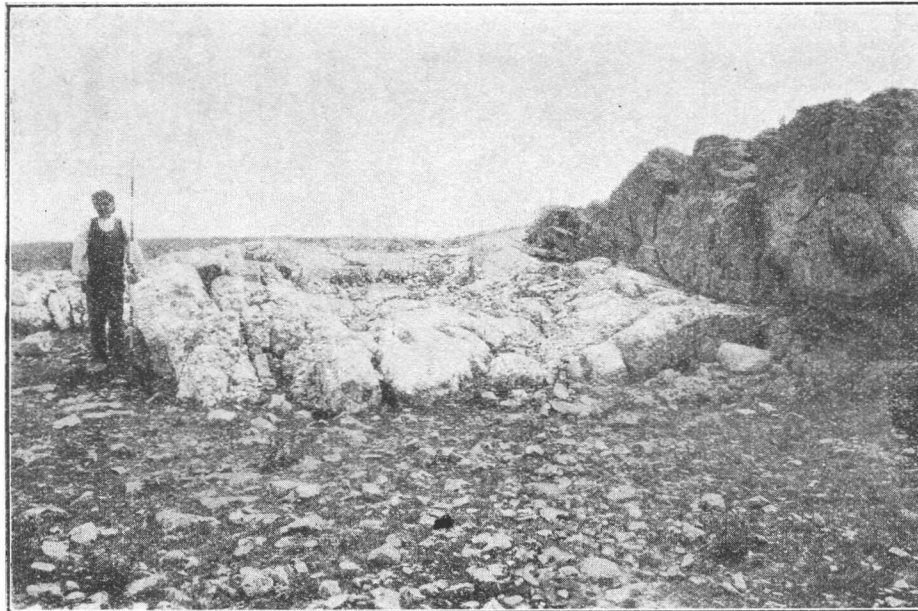

19. Bribirske ruševine. Gradina.

i studija domaćih starina. Ta o tom se najmanje htjelo voditi računa, a konzervatori bi nadgledajući rad, najviše pazili na antične spomenike, pa bi odlučivali, u koji će muzej što poći.

Zadarski i Splitski je muzej određen gotovo lih za antične spomenike, a kninski za sredovječne i starohrvatske. Da se tomu tutorstvu umakne bude odlučeno, da se kninsko društvo priveže izravno uz najviši austrijski institut, uz Arheološki Institut u Beču. I ovaj naum lijepo uspije. Donio bi još ljepših plodova, da nije baš u najvećem razmahu rada došao svjetski rat i prekinuo sve radnje bez iznimke. Danas bi bile te radnje i ti uspjesi poznati već čitavom naobraženom svijetu. A da se vidi, što se uradilo i do kakovih se rezultata još mora doći, evo samo nekoliko primjera.

Četiri kilometra na istok Benkovcu kod Podgrada (slika 10.), dižu se iznad državne ceste glomazni zidovi, koji po radnji i po značaju potječu iz davnoga predrimskog doba (slika 11. i 12.) po nekojima dapače i iz grčkog kiklopskog doba. Nasred tog zida stere se groblje sa sredovječnom crkvicom Sv. Duha, na kojoj se pokazivali veoma često tragovi spomenika vrlo ranoga srednjega vijeka. Društvo je dugo tražilo način kako bi se dalo ovdje provesti istraživanje. Premda je to katoličko groblje i katolička crkvice, ipak narod nije htio ni čuti, da mu se prekapaju grobovi otaca. Napokon bi smišljeno: Župnik, također fratar, dade po nagovoru predsjednika starinarskog društva u zimi g. 1897, kopati temelje, tobože, u svrhu proširenja i povećanja sakristije. Za nekoliko sati već dođoše na vidjelo ogromni komadi rimskih arhitrava sa lijepo isklesanim natpisima, Bečka centralna komisija, kao i mnogi drugi kušali su već prije toga u ovoj gradini iskapati. Uspjeh je bio veoma slab. Ovaj nalaz pobudio je senzaciju, Bečki Arheološki Institut prihvati predlog starinarskog društva, te se g. 1899. počelo pod vodstvom pisca ovoga članka sistematično iskapati naokolo crkvice Sv. Duha. Tako je bio otkriven rimski forum sa bazilikom, koja se je kasnije pretvorila u kršćansku crkvu. Uz to, dakako, našlo se i mnogo drugih zgrada i mnogo sredo-

20. »Prehistorijski ulaz« u Bribirsku Gradinu.

vječnih starina, ali ne toliko, koliko se mislilo na ovome mjestu naći.

To nalazište bijaše rimska Asseria. Ta je gradina sada poznata pod imenom Podgrađe, sa sviju strana opasana zidom napomenute vrste. Na tri strane strši visoko iznad strmih obronaka. Samo prema sjeverozapadu nema obronka, već tlo gradine prelazi u visoravan, a na toj je strani iščeznulo zide pod zemljom i ruševinama. Dok su prijašnji, od c. i kr. vlasti određivani istraživači kopkali tu i tamo, bez pravoga smisla i bez ikakovog uspjeha, bila je naša prva pomisao, da glavni ulaz u Asseriju mora biti baš u osi ove visoravni, pod silnom ruševinom, koja se nalazi baš na onom mjestu. Čim se dakle stalo kopati na onoj točki, za čas budu otkrivena glasovita Trajanova vrata (slika 13.), koja nalikuju slavoluku. Osim različitih arhitektonskih fragmenata toga imponantnoga djela našao se i natpis cara Trajana, koji je stajao iznad slavoluka. Ta su se vrata vremenom, ili svakako prije IV. stoljeća u više namaha pregrađivala i smanjivala, dok nijesu napokon za cara Licinija, kako to natpis kaže, pretvorena u kapelu ili bogomolju. Kod ove kapele našao se i jedan veoma važan arhitektonski ulomak (slika 14.), važan osobito pogledom na kasniju arhitektonsku rezbariju. Ako se naime uspoređi glavni vijenac sa tog Trajanovog slavoluka sa ulomkom, koji je nađen iz kasnijeg doba kod foruma (slika 15.) sa gore navedenim vijencem, vidi se očito onaj prelaz iz čisto klasičnih oblika u sredovječne. Još je druga spomena vrijedna činjenica. Konsole, koje su nosile ploču sa Trajanovim natpisom, imale su desno lik ljudske glave, a lijevo bikovlje. Lik ljudske glave nosi crte lica cara Trajana a ta glava, kako se na slici vidi ima — kozje uši! I gle: naša narodna priča javlja i danas, da su u cara Trojana bile kozje uši! (slika 16.)

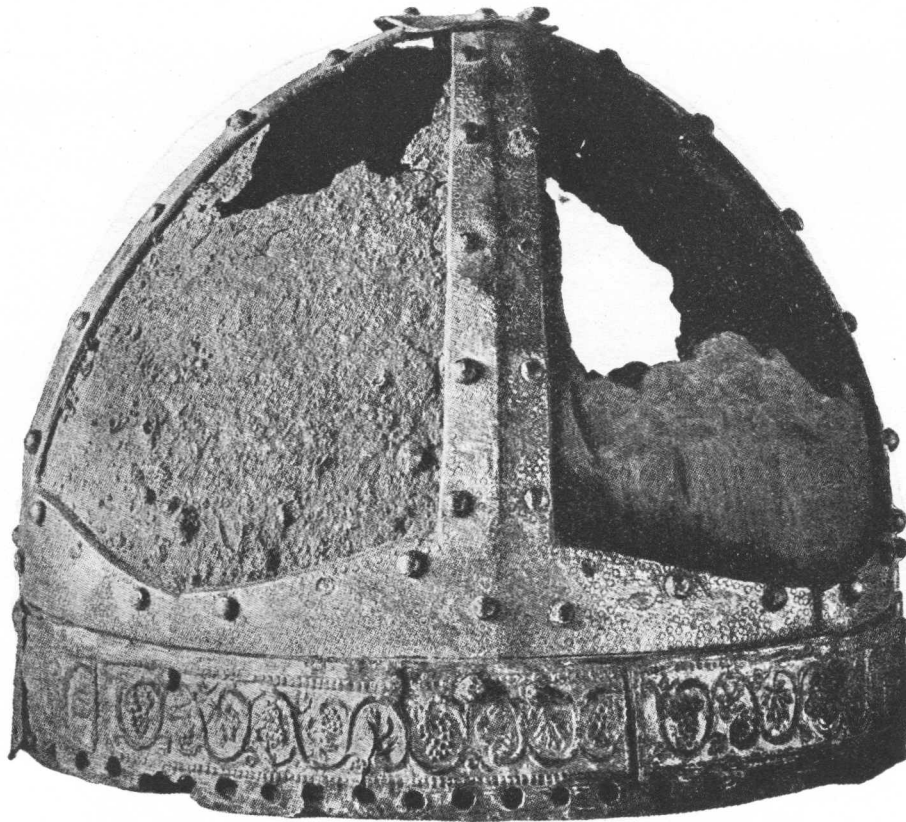

21. Sredovječni šljem iz Vida (Narone).

Iskapanja se nastavila kroz više godina, ali ne bijahu nikada potpuno iscrpljivo provedena i to iz osobnih razloga. U samoj Asseriji našlo se osim rimskih spomenika i vrlo znatnih spomenika iz drugog razdoblja kao što je n. pr. skupni grob iz mjedenog doba sa veoma bogatim nalazom; zatim izvan zidina predrimsko groblje sa vanredno zanimljivim uresom iz mekanog srebra. Nešto se slično našlo doslije samo na otoku Krku i u Ninu. Sve što bijaše važnije i zanimljivije, prevezlo se u muzej Sv. Donata u Zadar, a taj je danas u — Italiji! I tako je sve ovo danas za nas izgubljeno.

Površni pregled tih iskapanja, kao i opis pojedinih tamo nađenih spomenika, izašao je g. 1908. u IX. godišnjaku: *Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Institutes* u Beču.

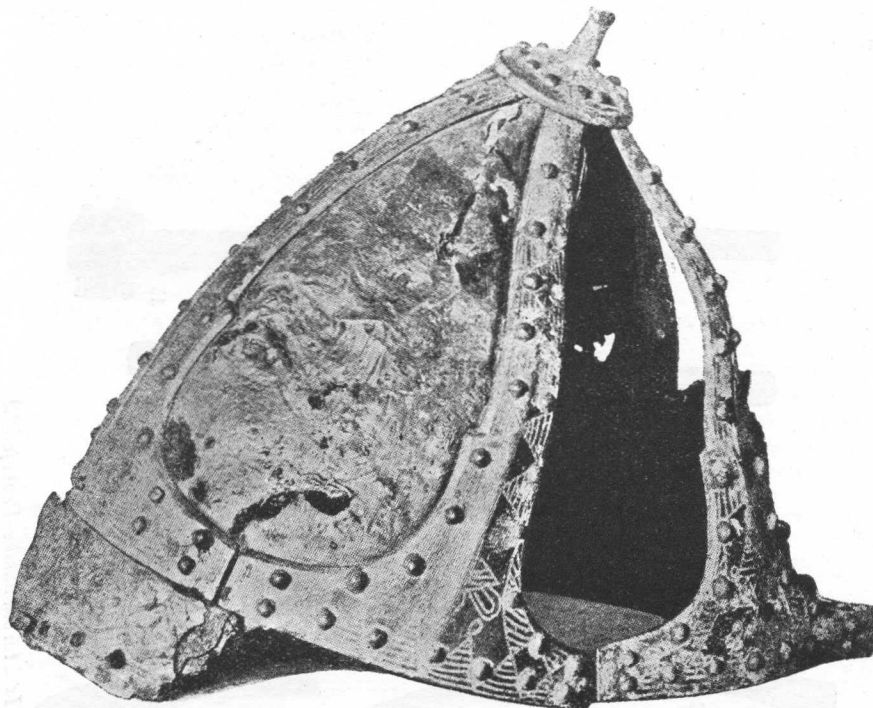
Dvadeset i dva kilometra zapadno od Knina na državnoj cesti, dižu se dva luka nasred obrađenog polja, a ravno iznad Manojlovca glasovitih vodopada Krke. To su ostaci nekadašnjega utvrđenog logora XI. rimske legije Burnuma, koje narod zove baš zbog tih lukova »Šuplja crkva« ili kratko »Šupljaja«, a poznati su po čitavom svijetu pod imenom »Archirmani« (slika 17.). Taj logor da je osnovao glavom car August g. 34. prije Krista (slika 18.), te stajao upravo nasuprot predrimske utvrde preko Krke i bio je posljednji u kojem se spominju Goti. Tu nekada bijaše sredovječna crkvice sa grobištem, ali bez osobitih spomenika. Da se uzmogne doći do kopanja i istraživanja, moralo je kninsko društvo kupiti dotične zemlje, a ono ih je i prekupilo u god. 1912. i pre-

22. Sredovječni šljem iz Vida (Narone).

dalo uz godišnju najamninu Arheološkom Institutu u Beču. Institut je još iste godine započeo pod upravom pisca ovog članka redovito i sistematičko iskapanje, koje je bilo preliminarno publicirano u Izvešću o iskopinama u »Jahreshefte des Öst. archeologischen Institutes« god. XVI. (1913.). Kako se vidi iz priloženih slika, iskopine su mnogo obećavale, te se u tu svrhu sagradila i posebna kuća, da se tu pohrane oni spomenici, koji ne bi došli u kninski muzej. Nu početkom svjetskog rata g. 1914. bude posao sasvim obustavljen. Podignuta kuća i iskopine, koje su ostale na licu mjesta, propadoše sasvim.

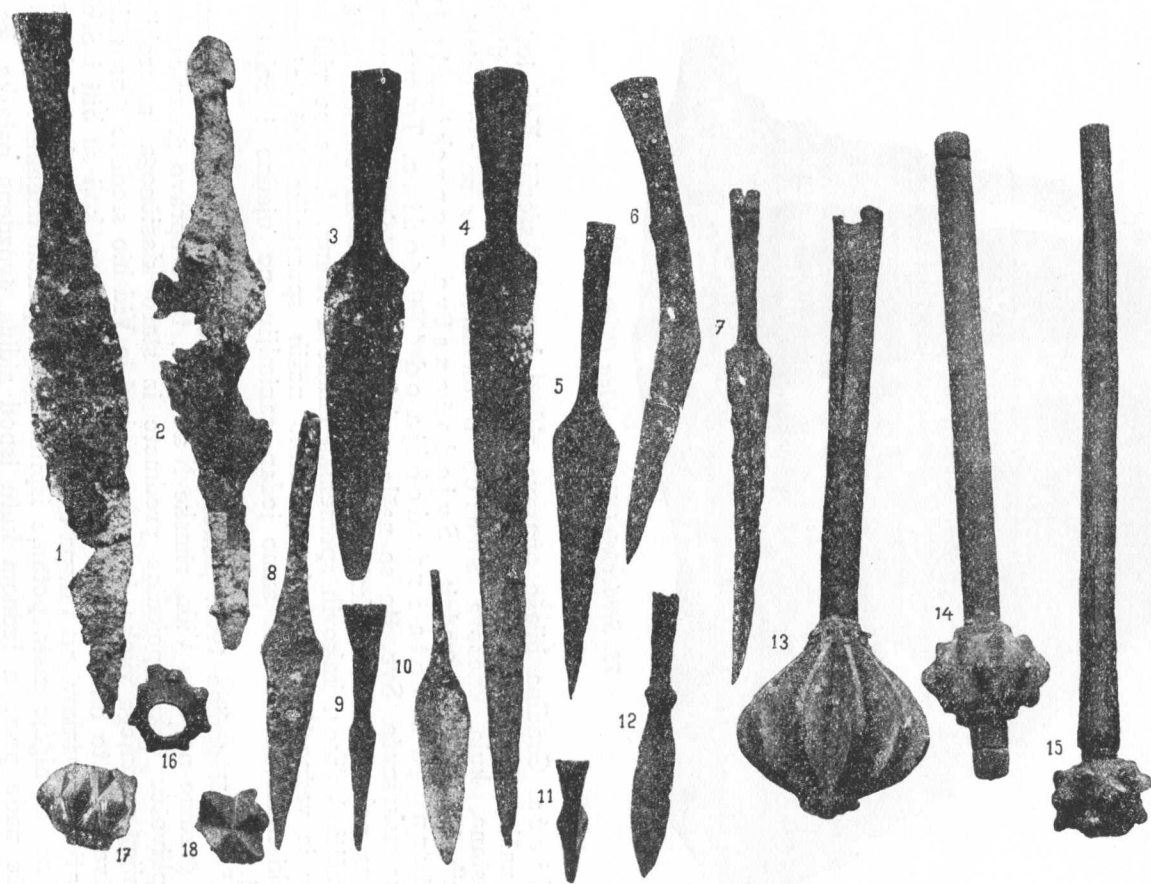
Glavno pak središte novijeg rada kninskog društva bijaše gradina Bribirska (slika 19.), oko koje se usredotočio sav društveni rad onamo od god. 1910. Okolica Bribira opisana je malo prije, te se upravo željno čekalo na zgodu, da se započme istraživati gradinu. Prije svega, trebalo je kupiti ona zemljišta, na kojima se htjelo kopati. No budući, da u blizini nema nikakove nastambe, društvo je moralo sazidati i posebnu kuću na gradini. I kad je sve bilo u redu, rat je i tu zaustavio sve radnje. Po svjedočanstvu samo površnih istraživanja učinjenih do god. 1914. moramo očekivati, da će se tu naći u neprekinutom vezu spomenici sviju kulturnih epoha, tamo od tromikenskoga doba (slika 20.), pa do početka XIX.

23. Sredovječni šljem iz Vida (Narone).

stoljeća. Gradina bijaše opasana zidom kao u Asseriji. Kod tog se zida našlo različitih ostanaka iz različitih epoha. Tu leže ruševine dvaju samostana, kula knezova Šubića Bribirskih, tu se nalaze ostaci i turskih i mletačkih gradnja. Svjedočanstva neprekinutoga kulturnoga života i razdoblja od 4000 godina. To sve leži i čeka uskrsnuće. Sve, što se našlo u dohvat Hrvatskoga starinarskog društva pohranjeno je u kninskom muzeju, te se po navedenom može zaključiti, koliko i kakovih spomenika imade u Kninu. A da se vidi od kolike je važnosti za čuvanje apsolutno naših spomenika baš taj naš kninski muzej, navest ću samo jedan zanimljiv, no ujedno i žalostan slučaj.

U veljači godine 1901. pisac ovoga članka upravljao je raskopavanjem gradine na vrhu Vida, rimske Narone, te je upravo grozničavom nestrpljivošću čekao pojedine predmete iz staro klasičnoga, a osobito iz ranijeg srednjega vijeka, iz vremena, kad je Vid bio središte glasovitih Neretvana. A to tim više, jer baš o tim Neretvanima, koji su bili i Srbi i Hrvati, a kao takovi od VII. pa do X. vijeka apsolutni gospodari Jadrana, nemamo još nigdje ništa potanje ispitano. I napokon dočekali: Dne 4. veljače nađe pisac u jednom kutu ispod zidina gvozdene ostatke, koji se pokazao kao dijelovi starih šljemova. Kako bijahu zgnječeni i rastrgani, nije se moglo odmah konstatirati, iz kojeg su zapravo doba, već po urecima, obliku i konstrukciji, odgovarali su samo ranom srednjemu vijeku, vremenu dakle, kada su u najvećoj snazi bili naši Neretvani. Kao član znanstvenog odbora Hrvatskog starinarskog društva, pomišljao je pisac,

24. Oružje iz starohrvatskih grobova. („Iz Starohrvatske Prosvjete“.)

da to spremi za kninski muzej. Predmeti su bili upravo od neprocjenjive vrijednosti, pa ih je predao tamošnjem župniku pok. Don Joži Damiću, kao vlasniku tog zemljišta i upozorio ga na vanrednu vrijednost tih predmeta. Za godinu dana poslije osvanuše ti šljemovi u zbirci dvorskog muzeja u Beču i to s oznakom, da su vanredno velika rijetkost! Slika 21. 22. i 23. pokazuju nam primjere od tih šljemova, koje su Nijemci dakako odmah označili kao radove svojih germanskih preda na dalmatinskom teritoriju

Ni svi ovi podaci, ni ove ni druge slike nijesu dakako ni izdaleka dostatne, da prikažu ogromno blago, što je doslije otkriveno na razmjerno malenom teritoriju. Ipak, ovaj članak svjedoči, kako smo slabo bili gospodari u svojoj djedovini, pokazuje, kako je tuđin na svaki način priječio, da se istražuje u prvom redu ono, što se nas tiče, već nas je silio, da se u glavnom zabavimo tražanjem za spomenicima rimskoga doba, zapravo skroz internacionalnoga karaktera. No uza sve protivštine, društvo je neumorno radilo, kupilo i zemljišta i kuće, posagradilo i opravilo nekoliko kuća, sadilo, tražilo i skupljalo i skupilo brojne spomenike, koji se tiču nas u prvom redu. Ni razmirice, ni suviše trenje sa pravoslavnim življem, ni službeno ometanje nije taj rad zaustavilo, već se spremio teren za novo istraživanje, za novo doba, kada budu sve te zapreke odstranjene i kada nestane povoda, da se lažnom, polovičnom znanošću, krivim veličanjem tuđinštine, usađuje u dušu naroda svijest o njegovoj inferiornosti.

I sad je to doba došlo. Potomci i tobožnji baštinici rimske kulture dokazali su suludim razaranjem muzejske svojine visinu svoje kulturnosti u Kninu! A na nama je sada pokazati i dokazati svijetu, da mi nijesmo kup doteplica, koji su kulturne starosjedioce izagnali; da nijesmo doteplice, kojih se iztrijebljenje mora smatrati pohvalnim djelom; da je narod Srba, Hrvata i Slovenaca s pravom svoj u svojoj kući — zato je sav dosadašnji i budući rad Hrvatskog starinarskoga društva u Kninu jednako važan i za Srbe i za Hrvate i za Slovence.

Ali se ne varajmo, tek sada mi moramo početi ispravno raditi, ispitujući spomenike sviju epoha podjednako s obzirom na sadašnji narod. Bez naučenjačkoga šovinizma! Onda će grdosni zidovi Asserije, ostaci Burnuma, ruševine kninske biskupije, Bribira i bezbroj drugih pokazati, da su tamo doista grobovi naših otaca, naših preda, a mi da imademo i te kakovo pravo, da na njima proživimo kao slobodni ljudi svoj život i dočekamo sretniju budućnost.

Résumé. L' auteur de l' article ci-dessus («Les tombeaux des aïeux»), M. Č. M. Ivékovitch, professeur de la haute école technique de Zagreb et membre de l' Académie yougoslave des sciences et des arts, plaide pour la restauration de la société archéologique à Knine, dans la Dalmatie septentrionale («Hrvatsko starinarsko društvo u Kninu»), endommagée, par la monarchie autrichienne, pendant cette guerre, et par l' Italie, pendant l' occupation dalmate d'après la guerre. De même que le rédacteur de cette revue, dans son article sur la «Iroiecroate» (voir no 5, II. 151. M. Ivékovitch, lui-aussi, souligne les hauts mérites que s'est acquiert, durant trente ans d' un travail assidu, le fondateur et le président de cette société, le père franciscain L. Marun (lisez: Maroune), ouvrier modeste, mais plein de mérite. L' étude de M. Ivékovitch est intéressante surtout par le matériaux archéologiques, non publiés jusqu'ici, et dont la découverte est due, en partie, à lui-même. Dernièrement, du reste, les fouilles

de la société de Knine ont, attiré l'attention d'un savant viennois, le professeur Strzygowsky, et l'on peut, dire que ces recherches archéologiques acquièrent de plus en plus une importance européenne.

L'article ci dessus s'occupe surtout des fragments qui datent du bas moyen-âge et de la période préhistorique, parce qu' ils sont peut être les seuls témoins des premiers habitant de ces contrées. L' auteur attire l'attention sur l'importance de ces fouilles, confirmée par la haute autorité du Mgr Bulić qui les compare, à ce point de vue, avec les autres documents archéologiques connus des mêmes époques, et nous montre, comment est sortie de là l'idée d'une société archéologique s'occupant de fouilles, surtout de celles dont l'importance est capitale pour l'histoire de l'indépendance politique croate. La tâche de cette société a été définie par le chanoine Rački, historien croate: rassembler d'abord, et après avoir rassemblé, étudier ces témoins historiques sur la base des matériaux indigènes et de ceux des autres pays. La société avait des grandes difficultés à vaincre. L'auteur décrit les découvertes les plus importantes pour l'histoire croate, et pour la civilisation des nos aïeux. L'histoire en est, du reste, liée à l'histoire des époques beaucoup plus anciennes, ce qui a conduit aux recherches de Asséria, de Barnum... De cette manière, on a découvert à Piramotovtsii près Bribir, une statue de pierre à quatre visages, comme on représente le dieu slave Svantévide, et on l'a découverte sous une colline qui porte justement le nom de »Suvid- (lisez: Souvide) gora« (montagne) A Asséria, on a découvert une statue représentant la tête du roi Trajan avec des oreilles de chèvre, tel que le chantent nos contes nationaux. On a donc commencé avec de telles fouilles à Burnum et à Bribir où l'on trouve des traces d'une civilisation très ancienne, de sorte qu'il reste ici des couches vieilles de mille ans à deterrer. L'auteur décrit ensuite les fouilles de Bilitsé, la basilique »trichora« du VIIe siècle, qui ressemble à l'église de St. Martin de Pridraga, intéressante par ses fragments au point de vue de l'architecture et des inscriptions. Surtout se distinguent les fouilles à Kapitul près Knine et à Biskupia, remarquables par la multitude et la diversité des détails décoratifs et constructifs. L'importance d'un musée spécial est démontrée par l'auteur aussi par le fait, que, pour n'apporter qu'un exemple, des casques trouvés à Vide (ancienne Narona, dans la patrie des pirates de la Néretva) qui dataient du bas moyen-âge, étant disparus, sont tout d'un coup apparus au musée de la cour impériale de Vienne.

A la fin, l'auteur attire l'attention sur l'importance de tous ces objets que reuferment encore les tombeaux de nos aïeux, pour l'histoire de la civilisation et pour l'histoire politique croate.